

احراز سازمان یافتگی در جرم قاچاق کالا و ارز در رویه قضایی با تکیه بر مبانی قانونی آن

امین احمدی⁻

چکیده

قاچاق کالا و ارز به دلیل آثار منفی که در حوزه تجارت، تولید، سرمایه گذاری و جنبه های دیگری از نظام اقتصادی به همراه دارد در دوره های مختلف قانون گذاری همواره مورد توجه قانون گذاران بوده و مورد جرم انگاری قرار گرفته است. از سوی دیگر ارتکاب جرایم به صورت گروهی و سازمان یافته در مقابل حالت ساده و غیرسازمان یافته سبب تشدید آثار منفی این جرم شده و از سوی دیگر مقابله نظام کیفری با این جرایم نیز دشواری های خاص خود را به همراه دارد. مبتنی بر موارد فوق، در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، برای نخستین بار در این حوزه، جرم قاچاق سازمان یافته در بند «س» ماده یک این قانون تعریف شد و در این بند اوصاف لازم برای تحقق این جرم بیان گردید. علی رغم تعریف این جرم در قانون و بیان اوصاف قانونی لازم برای احراز سازمان یافتگی، بررسی رویه قضایی نشان می دهد که مقام رسیدگی کننده در مقام نفی یا اثبات جرم سازمان یافته به شرایط قانونی پیش بینی شده توجهی نداشته و به صورت غیر مستدل در این خصوص اظهار نظر کرده اند. در این نوشتار ضمن بررسی عناصر لازم برای احراز سازمان یافتگی، برخی از آراء صادره در این خصوص مورد نقد و بررسی قرار می گیرد.

واژگان کلیدی: قاچاق، ارز، سازمان یافتگی، رویه قضایی، قانون گذار

مقدمه

جرم سازمان‌یافته اصطلاحی است که برای نخستین بار ادوین ساترلند در سال ۱۹۲۴ در کتاب «اصول جرم‌شناسی» خود مطرح و از آن زمان وارد ادبیات جرم‌شناسی گردید (نجفی ابرندآبادی، ۵۶۲: ۱۳۸۰). بررسی سابقه تقنینی این جرم در نظام قانون‌گذاری ایران نشان می‌دهد، جرم سازمان‌یافته به صورت مستقل هیچ‌گاه مورد پذیرش قرار نگرفته و مفاهیمی مشابه با جرم سازمان‌یافته مانند جرایم گروهی یا دسته‌ای موضوع مواد ۶۱۰ و ۶۱۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، در ادبیات تقنینی دارای سابقه است. ویژگی سازمان‌یافته به سه شکل در حقوق کیفری مشاهده می‌شود، نخست این که عامل مشدده جرم محسوب می‌شود، دوم صرفاً یک وصف مجرمانه در کنار معاونت و مشارکت در جرم و سوم تشکیل یک گروه مجرمانه سازمان‌یافته که به صورت مستقل جرم‌انگاری شده و در این حالت سازمان‌یافتگی وصف گروه مجرمانه است (ثالث مؤید، ۸۲: ۱۳۹۷).

با تصویب قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز در سال ۱۳۹۲، قانون‌گذار از رهگذر بند «س» ماده یک قانون مذکور قاچاق سازمان‌یافته کالا و ارز را تعریف و در همین قانون برای قاچاق سازمان‌یافته تعیین مجازات نموده است. با توجه به حالاتی که برای سازمان‌یافتگی بیان گردید، به نظر می‌رسد قانون‌گذار در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، معنای سوم از سازمان‌یافتگی را در نظر گرفته و قاچاق سازمان‌یافته را به عنوان جرمی مستقل نه وصف مشدده یا وصف مجرمانه در نظر گرفته است. با دقت در تعریف بیان‌شده از قاچاق سازمان‌یافته در بند «س» ماده یک قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، می‌توان گفت از نظر قانون‌گذار قاچاق سازمان‌یافته جرمی مرکب است که از دو جز تشکیل‌دادن گروه مجرمانه و ارتکاب قاچاق تشکیل می‌شود. علاوه بر این قانون‌گذار در راستای رفع هرگونه ابهام در مفهوم قاچاق سازمان‌یافته شرایط و اوضاع احوال لازم برای احراز سازمان‌یافتگی را نیز بیان کرده تا مرجع رسیدگی‌کننده بتواند براساس آن‌ها سازمان‌یافتگی را احراز نماید؛ لکن علی‌رغم این صراحت قانونی بررسی آراء قضایی صادره در خصوص قاچاق سازمان‌یافته نشان می‌دهد مراجع رسیدگی‌کننده به شرایط اعلام‌شده توسط قانون‌گذار توجهی نداشت و بدون استدلال و استناد قانونی، این وصف را احراز نمی‌نمایند.

بنابر آن چه بیان شد، در این نوشتار ابتدا، شرایط احراز سازمان یافتگی براساس بند «س» ماده یک قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز تبیین می شود و در پایان مبتنی بر مبانی قانونی، نحوه احراز سازمان یافتگی در رویه قضایی مورد نقد و بررسی قرار می گیرد.

۱. تبیین عناصر متشکله جرم قاچاق سازمان یافته

سازمان یافتگی در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، وصف مشدده نبوده، بلکه به عنوان جرمی مستقل موضوع حکم قانون گذار قرار گرفته است و از این رو ضرورت دارد همانند هر جرم دیگری عناصر سه گانه این جرم یعنی عنصر قانونی، مادی و روانی مورد بررسی قرار گیرد.

۱.۱. عنصر قانونی

عنصر قانونی پرتویی از اصل قانونی بودن جرم و مجازات و زیربنای عنصر مادی و روانی است؛ به عبارت دیگر براساس قانون است که می توان رفتار یا حالتی را به عنوان عنصر مادی و روانی در نظر گرفت و مبتنی بر همین موضوع رابطه عنصر قانونی و دو عنصر مادی و روانی، رابطه ای طولی است نه عرضی و لذا بحث از عنصر قانونی به صورت مجزای از عناصر مادی و روانی موضوعیت ندارد (میرمحمدصادقی، ۲۸: ۱۳۹۳).

علی رغم دیدگاه فوق در این نوشتار و به تبع شیوه رایج حقوق دانان مبنی بر پذیرش عنصر قانونی در عرض سایر عناصر متشکله، عنصر قانون جرم قاچاق سازمان یافته تبیین می شود. عنصر قانونی جرم قاچاق سازمان یافته بند «س» ماده یک قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز است. براساس این ماده قاچاق سازمان یافته عبارت است از: «جرمی است که با برنامه ریزی و هدایت گروهی و تقسیم کار توسط یک گروه نسبتاً منسجم متشکل از سه نفر یا بیشتر که برای ارتکاب جرم قاچاق، تشکیل یا پس از تشکیل، هدف آن برای ارتکاب جرم قاچاق منحرف شده است صورت می گیرد».

۲.۱. عنصر مادی

عنصر مادی جرم در حقیقت رفتاری است که قانون گذار در شرایط و اوضاع و احوال خاصی آن را ممنوع دانسته است؛ البته ممکن است قانون گذار تحقق جرم را

منوط به رسیدن رفتار مزبور به نتیجه خاصی کرده باشد؛ بنابراین عنصر مادی در سه بخش رفتار فیزیکی، شرایط و اوضاع و احوال و نتیجه حاصله از رفتار مرتکب قابل بررسی است.

۱.۲.۱. رفتار فیزیکی

با دقت در عنصر قانونی جرم قاچاق سازمان‌یافته و جمع مواد ۲۸ و ۲۹ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، جرم قاچاق سازمان‌یافته، جرمی مرکب است که رفتار فیزیکی آن از دو جز تشکیل می‌شود؛ نخست تشکیل دادن گروه مجرمانه و دوم ارتکاب جرم قاچاق. لزوم ارتکاب قاچاق به عنوان یکی از اجزاء تشکیل‌دهنده رفتار فیزیکی از ظاهر عبارت قانون‌گذار در مواد ۲۸ و ۲۹ استنباط می‌شود که در این مواد از مجازات مرتکب قانون‌گذار سخن گفته که بدیهی است منظور ارتکاب قاچاق توسط مرتکب است و از این رو تحقق قاچاق جزء دوم رفتار فیزیکی در نظر گرفته شده است. جزء اول رفتار فیزیکی تشکیل دادن گروه مجرمانه است. تشکیل در لغت به معنای ایجاد، برپا سازی و تأسیس آمده است و به موجب تبصره «۲» ماده «۱۳۰» قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تشکیل دادن گروه مجرمانه یکی از مواردی است که به فرد، عنوان سردسته می‌دهد. با عنایت به این که بند «س» ماده «یک» قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، در مقام بیان تعریف جرم سازمان‌یافته بوده و نه سردسته و با عنایت به این که مجازات سردسته به طور مستقل در تبصره‌های مواد ۲۸ و ۲۹ قانون مذکور بیان شده است، به نظر می‌رسد تشکیل در اینجا به معنای مضیق سردسته به کار نرفته و مفهومی عام دارد که هر نوع مساعدت و همکاری را نیز در برمی‌گیرد (صادقی، ۱۳۹۳: ۲۲۴). با توجه به تعریفی که قانونگذار در بند «س» از ماده «یک» در خصوص قاچاق سازمان‌یافته بیان کرده، قانون‌گذار هم تأسیس اولیه و هم تأسیس ثانویه را مشمول عنوان قاچاق سازمان‌یافته دانسته است. در توضیح باید افزود تأسیس اولیه ناظر به موردی است که گروه مجرمانه از ابتدا و با اهداف مجرمانه تشکیل می‌شود و تأسیس ثانویه حالتی است که تأسیس گروه در ابتدا در راستای ارتکاب جرم نبوده لکن در ادامه هدف به اعمال مجرمانه تغییر می‌یابد که عبارت قانون مبنی بر «... پس از تشکیل، هدف آن برای ارتکاب جرم قاچاق منحرف شده است ...» دلالت بر این مفهوم دارد.

دومین جز از رفتار فیزیکی لزوم ارتکاب قاچاق توسط گروه است که مصادیق آن در ماده ۱۱۳ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز بیان شده است. در خصوص این رفتار آن چه باید مورد توجه قرار گیرد، این که قانون گذار صراحتاً به لزوم ارتکاب قاچاق اشاره کرده است. بنابراین مواردی مانند حمل یا نگهداری کالا نمی تواند مشمول عنوان قاچاق سازمان یافته قرار نگیرد زیرا با دقت در مواد ۱۸ و ۲۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مشخص است که از نظر قانون گذار قاچاق، حمل و نگهداری سه وصف مجرمانه مستقل هستند که هر کدام معنای مختص به خود را دارند و نمی توان عنوان قاچاق سازمان یافته را شامل حمل و نگهداری کالا دانست. همچنین ظاهر بند «س» ماده «یک» دلالتی بر استمرار ارتکاب قاچاق نداشته و ارتکاب یک فقره قاچاق توسط اعضای گروه، برای تحقق رفتار فیزیکی کفایت می کند. علاوه بر این، با توجه به این که قاچاق سازمان یافته جرمی مرکب است، اگر برخی از اعضای گروه صرفاً عضویت در گروه داشته باشند و یکی از اعضا مبادرت به ارتکاب قاچاق نمایند، در این حالت تمامی اعضا شریک در جرم قاچاق سازمان یافته محسوب می شوند (اردبیلی ۸۲: ۱۳۹۳).

۲.۲.۱. شرایط و اوضاع و احوال

با توجه به عنصر قانونی جرم قاچاق سازمان یافته، شرایط و اوضاع احوال لازم برای تحقق عنصر مادی را می توان شامل «گروه بودن»، «انسجام نسبی»، «رابطه سببیت بین جزء اول و دوم عنصر مادی جرم و «موضوع گروه» دانست (عدومی زاده، ۱۴۷: ۱۳۹۷).

تشکیل دادن گروه به معنای ثبت گروه و انتخاب یک نام برای آن نیست بلکه به این معناست که اعضا بر اساس یک برنامه عمل کنند و نوعی از تقسیم کار میان آن ها دیده شود که البته این خود می تواند با برنامه ریزی، همپوشانی داشته باشد، نوعی قواعد الزام آور حتی با ضمانت اجرایی بسیار ناچیز نظیر طرد از گروه، سرزنش و ... میان آن ها بوده و الزاماً سردسته ای برای هدایت اعضا وجود داشته باشد. در صورت جمع این موارد می توان گفت گروه تشکیل شده است اگر چه ویژگی هایی که گفته شد از نوع حداقل ممکن بوده لیکن باید به نوعی باشد که عرفاً اعضا یک گروه واحد تلقی شوند (غلامی، ۱۵۹: ۱۳۹۳).

انسجام نسبی رابطه نزدیکی با شرط پیش‌گفته دارد، به این معنا که ویژگی‌هایی که برای گروه مجرمانه بیان شد باید به حد و چنان درجه‌ای باشد که عرف آن را منسجم، هماهنگ، منظم و مستحکم بداند؛ یعنی زمانی که گفته می‌شود اعضا باید با برنامه‌ریزی عمل کنند، سردسته داشته باشند، هدایت گروهی وجود داشته باشد و میان آن‌ها نوعی تقسیم کار دیده شود تا گروه تشکیل شود برنامه‌ریزی، هدایت‌گری و تقسیم کار باید دارای نظم خاصی بوده و از استحکام لازم برخوردار باشد (همان: ۱۵۷). زیرا هر رفتاری که دو یا چند نفر انجام می‌دهند از برنامه‌ریزی و تقسیم کار و هدایت‌گری حداقلی برخوردار است؛ اما در خصوص یک گروه مجرمانه این برنامه‌ریزی و تقسیم کار و هدایت‌گری حداقلی کفایت نمی‌کند بلکه افزون بر آن باید انسجامی بین این ویژگی‌ها نیز وجود داشته باشد (شامبیاتی، ۸۶: ۱۳۸۸).

وجود رابطه سببیت میان جزء اول و دوم به این معنی است که عضو مرتکب قاچاق به عنوان عضو گروه و به این دلیل که در تقسیم کار گروهی، وظیفه ارتکاب قاچاق به وی محول شده مرتکب قاچاق شود (گلی، ۶۴: ۱۳۹۰). بدین ترتیب اگر یکی از اعضا بدون این که ارتکاب قاچاق را بر عهده داشته باشد و بدون استفاده از همکاری و مساعدت گروه یا به عبارت دیگر صرف‌نظر از این که عضو گروه است مرتکب قاچاق شود نمی‌توان قاچاق وی را سازمان‌یافته به شمار آورد.

موضوع فعالیت گروه نیز همان‌گونه که در بند «س» ماده «یک» بیان شده است، باید ارتکاب قاچاق باشد که در این خصوص ضرورت ندارد که منحصراً موضوع فعالیت گروه مجرمانه ارتکاب قاچاق باشد، بلکه اگر موضوع فعالیت گروه هر نوع عمل مجرمانه‌ای باشد صرف تحقق جرم قاچاق منجر به تحقق این شرط خواهد شد.

۳.۲.۱. نتیجه مجرمانه

از نظر قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، جرم قاچاق سازمان‌یافته جرمی مطلق است که تحقق آن نیاز به حصول نتیجه خاصی ندارد؛ بنابراین نیاز نیست از ارتکاب جرم قاچاق سازمان‌یافته نفعی برای اعضا حاصل شود و صرف ارتکاب قاچاق در قالب گروه سازمان‌یافته برای تحقق جرم قاچاق سازمان‌یافته کفایت می‌کند.

رعایت ماده ۱۲۰ قانون مجازات اسلامی و اصل ۳۷ قانون اساسی حکم بر براءت تجدیدنظرخواه‌های ردیف اول تا دوم از بزه قاچاق سازمان‌یافته صادر و اعلام می‌دارد پرونده در راستای ماده ۴۴ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز با قرار عدم صلاحیت به سازمان تعزیرات حکومتی ارسال می‌شود.»

صرف نظر از اینکه در رأی صادره به عنصر قانونی قاچاق سازمان‌یافته اشاره نشده تا براساس مبانی قانونی این جرم، حکم براءت صادر شود، مبانی استدلالی شعبه تجدیدنظر در خصوص عدم احراز سازمان‌یافتگی به شرح زیر است.

۲.۱. عدم وجود ساختار یکپارچه و متحد

در خصوص این استدلال، منظور شعبه صادرکننده رأی از عدم احراز ساختار یکپارچه و متحد وجود ندارد که آیا منظور عدم احراز شرط انسجام نسبی گروه است یا منظور عدم احراز گروه بودن متهمین این پرونده است؟ با دقت در بند «س» ماده یک قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مشخص است که قانون‌گذار ساختار یکپارچه و متحد را شرط احراز سازمان‌یافتگی ندانسته و گروه منسجم را به عنوان یکی از شرایط احراز سازمان‌یافتگی بیان کرده است

۲.۲. عدم وجود تشکیلات منسجم با حاکمیت سلسله‌مراتب

وجود تشکیلات منسجم، بیانی دیگر از گروه نسبتاً منسجم است که در بند «س» ماده یک به آن اشاره شده است. لکن شرط حاکمیت سلسله‌مراتب فاقد وجهت قانونی است، اگر منظور از حاکمیت سلسله‌مراتب وجود سردسته است این شرط در گروه نسبتاً منسجم نهفته است و نیاز به ذکر مجدد آن نیست. لکن اگر منظور وجود سلسله‌مراتب سازمانی مانند مدیر و ارکان زیرمجموعه آن است، این شرط در تحقق عنوان سازمان‌یافتگی وجهت قانونی ندارد، به عبارت دیگر نیاز نیست در گروه سازمان‌یافته، سلسله‌مراتب اداری مانند رئیس گروه یا معاون گروه و امثال آن وجود داشته باشد تا عنوان گروه مجرمانه به آن اطلاق شود، بلکه صرفاً انسجام نسبی و گروه بودن کفایت می‌نماید.

۲.۳. عدم وجود مدیر یا مدیرانی که به ارتکاب قاچاق مشغول هستند

این شرط نیز از نظر قانونی فاقد اعتبار است، زیرا همان‌گونه که بیان شد، جرم قاچاق سازمان‌یافته جرمی مرکب است که یک جزء آن ارتکاب قاچاق توسط هر

یک از اعضاء گروه است و این که آن شخص از مدیران گروه سازمان یافته باشد یا خیر، هیچ تفاوتی ندارد و عدم دخالت مدیر گروه سازمان یافته در ارتکاب قاچاق تأثیری در تحقق این جرم ندارد، بلکه مهم، ارتکاب قاچاق توسط یکی از اعضای گروه است.

۲.۴. فقدان سابقه کیفری متهمین

عدم وجود سابقه کیفری تأثیری در تحقق قاچاق سازمان یافته ندارد و این شرط خلاف مراد قانون گذار است. به عبارت دیگر سابقه دار بودن متهم مدخلیتی در تحقق جرم قاچاق سازمان یافته ندارد، بنابراین اگر متهمین به قاچاق سازمان یافته همگی در مرتبه اول مرتکب قاچاق شوند مشروط به احراز سایر شرایط قانونی، قاچاق سازمان یافته تحقق پیدا کرده است.

۲.۵. فقدان تداوم و استمرار در طول زمان و عدم وجود سلسله مراتب و تقسیم کار

تداوم و استمرار همان گونه که در تبیین عناصر متشکله قاچاق سازمان یافته بیان گردید، ارتباطی با تحقق قاچاق سازمان یافته ندارد. از نظر قانون گذار ارتکاب یک فقره قاچاق در قالب گروه مجرمانه برای تحقق قاچاق سازمان یافته کافی است و نیاز به استمرار ارتکاب قاچاق در طول زمان نیست. از سوی دیگر عدم وجود سلسله مراتب نیز شرط احراز سازمان یافتگی نیست، بلکه آنچه مهم است و به درستی در قسمتی از رأی به آن اشاره شده است، لزوم تقسیم کار میان اعضای گروه است که این موضوع امری جداگانه از انسجام نسبی گروه مجرمانه نیست، در واقع یکی از اماره‌هایی که می‌توان منسجم بودن گروه را براساس آن احراز کرد، وجود تقسیم کار میان اعضاست و این موضوع خود شرط مستقلی در کنار سایر شرایط قانونی جرم قاچاق سازمان یافته نیست.

نتیجه‌گیری

قاچاق سازمان یافته به عنوان جرمی مستقل در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ برای نخستین بار جرم‌انگاری گردید. قانون گذار از رهگذر بند «س» از ماده یک قانون مذکور ضمن تعریف قاچاق سازمان یافته، تشکیل گروه نسبتاً منسجم و ارتکاب قاچاق را دو جزء لازم برای احراز قاچاق سازمان یافته لازم دانسته و بالتبع این شرایط در مقام رسیدگی به پرونده‌های قاچاق سازمان یافته باید توسط

مرجع رسیدگی کننده احراز شود. بررسی آرای قضایی صادره در خصوص قاچاق سازمان یافته نشان می دهد، مرجع رسیدگی کننده بدون توجه به شرایط قانونی لازم برای احراز سازمان یافتگی به دلایلی غیرقانونی یا گاهی خلاف قانون، سازمان یافتگی را محرز ندانسته و اقدام به صدور قرار عدم صلاحیت می نمایند، حال آن که قانون گذار به صورت صریح و شفاف شرایط لازم برای احراز سازمان یافتگی را بیان کرده است و مواردی مانند عدم وجود استمرار فعالیت، فقدان سابقه محکومیت کیفری، رویه عملی محاکم و عدم وجود سلسله مراتب نمی تواند دلیلی بر عدم سازمان یافتگی باشد. بدون شک عدم توجه به مبانی احراز سازمان یافتگی در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز و فقدان استدلال محکم در این خصوص ضمن خدشه دار کردن آرای قضایی از حیث استدلال و نقض غرض قانون گذار در برخورد تشدید با قاچاق سازمان یافته، می تواند موجب نقض آرا در مراجع تجدیدنظر شود که این موضوع خود اطلاع دادرسی را به همراه دارد، لذا ضروری است محاکمی که به صورت تخصصی یا اختصاصی اقدام به رسیدگی به پرونده های قاچاق سازمان یافته می نمایند ضمن آشنایی با مبانی قانونی احراز سازمان یافتگی، به صورت مستمر در قالب نشست های قضایی اقدام به مطرح نمودن شبهات حقوقی ناظر به این موضوع نموده تا به مرور زمان رویه ای واحد در احراز سازمان یافتگی در مراجع قضائی ایجاد شود.

فهرست مقالات

- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۳)، **حقوق جزای عمومی** (جلد دوم)، تهران، انتشارات میزان
- ثالث مؤید، احمدعلی و آزادفر، صادق (۱۳۹۷)، مبانی مسئولیت کیفری در جرم قاچاق سازمان یافته مبتنی بر قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، **نشریه کارآگاه**، شماره ۴۳
- سلیمی، صادق (۱۳۹۱)، **جنایات سازمان یافته فراملی**، تهران، انتشارات جنگل
- شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۸۸)، **حقوق جزای عمومی**، تهران، انتشارات مجد
- عدومی زاده، محمدرضا (۱۳۹۷)، قاچاق سازمان یافته کالا در حقوق کیفری ایران، **دوفصلنامه علمی تخصصی گواه**، سال چهارم، شماره دوم
- غلامی، علی (۱۳۹۳)، سازمان یافتگی در آیینة فقه، **مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی**، سال چهل و هفت، شماره یک
- گلی، رضا (۱۳۹۰)، **تحلفات گمرکی و قاچاق کالا**، تهران، انتشارات دانشکده امور اقتصادی اقتصاد
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۳)، **حقوق جزای بین الملل (مجموعه مقالات)**، تهران، نشر میزان
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۰)، **مباحثی در علوم جنایی**، تقریرات درس جرم شناسی، تهران، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی